

Péter László

Arany János: A hamis tanú című írásának keletkezése

Szabó Károly (1824–1890) Köröstarcsán született. A debreceni református kollégiumban, majd a késmárki jogakadémián tanult, Pozsonyban lett táblai jegyző. 1845-ben ügyvédi oklevelet szerzett. A szabadságharcban főhadnagyi rendfokozatot ért el. Utóbb a budapesti egyetemi könyvtárban történeti kutatásokat folytatott, főként forráskiadványokat készített. 1855-ben a nagykőrösi református gimnáziumban görögöt tanított; ekkor lett Arany János tanártársa.

De Arany már előbb kapcsolatba került vele. Szabó Károly a szabadságharc bukása után szülőföldjére húzódott vissza, és helytörténeti kutatásokat végzett. Az Új Magyar Múzeum 1850/51. évi 1. számában *A magyar helynevekről* címmel terjedelmes értekezést közölt. A Körösön található Márkus-örvény névadásának magyarázatául lapalji jegyzetben ezt „*az öreg Márkusról szóló halászfregét*” adta elő:

E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt, s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy, mint most, a körösladányiak a tarcsai határ egy részét magokénak tulajdoníták, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd hamisan ne esküdjék, a helyszínére a bírósággal kiment, s ott az élő Istenre megküdt, hogy azon föld, melyen ő áll, körösladányi föld, s rettentően átkozá magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugodalmat ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak ítélte a földet. Nemsokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel végbement; midőn azonban a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csodálatára a koporsó a földből felvetődött, s a holttest a koporsóból kizuhanva, egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg éltében hamisan esküdt, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy éltében is mindig izgága volt, rendszeren e kötődő¹ kérdést szokta intézni: oldjak-e, vagy kössek? S ha a tapasztalatlan halászflegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik; kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének.²

Arany János nem volt finnyás; a Szabó Károlytól olvasott hiedelemmondát szabályszerűen megverselte. Ugyanott, az Új Magyar Múzeum következő, 1852. évfolyamában meg is jelentette. A nagykőrösi tanár ekkoriban olyan költeményeket írt, mint *A dalnok bújja*, *Dante, Magyar Misi*, s elkezdte balladáinak sorát is (*Rozgonyiné, Török Bálint, V. László stb.*).

1 A kötődő – eltérően a mai, eltorzult divatszótól – eredeti jelentésében ('évdő', 'kötelkedő'; 'kötözködő') értendő.

2 Szabó Károly: *A magyar helynevekről*. Új Magyar Múzeum, 1850/51. 375. p.

A HAMIS TANÚ³

*Állj elő, vén Márkus! Vedd le a süveget,
Hadd süsse a napfény galambösz fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, Fiú, Szentlélek, hármas istenségre:
Hogy az a darab föld, amelyen most állasz,
Nem tarcsai birtok, – ladányi határ az.*

*Eléállta Márkus, térdben összeesve,
Görnyedező háttal, mintha sirt keresne;
Téli fának hinnéd, mit a zúz belombol,
Fázik, aki ránéz, s a halálra gondol;
Kezei reszketnek: tán erő híjában?
Tán a lelki vádtól, vénség álarcában?*

*Esküszöl – „Esküszöm az élő Istenre,
Utolsó napomra és örök idvemre, –”
Esküszöl – „Esküszöm, s ha hamisat szólok:
Se földben, se mennyben ne lehessen boldog;
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
Ama sebes örvény hánytorgasson engem. –”*

*„Ej-haj! Dinomdánom: mienk az igazság;
Nem azé a madár, aki elszalajtja,
Lakoma Ladányban, – muzsika, mulattság;
S kinek a foga faj, tartsa nyelvét rajta.
Lám a vén Márkusnak esze volt előre:
Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.”⁴*

*Ott iszik az öreg a tanáccsal sorban:
De mintha keserűt érezne a borbán.
Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
Sorvadoz, meg is hal, az nap esztendőre.
Négy harang siratja, két pap megdicséri,
Mint becses vendéget, sok nép kikiséri.*

3 Arany János: A hamis tanú. In: Voinovich Géza (szerk.): A. J.: Összes művei. 1. k. Kisebb költemények. Budapest, 1951. 462. p.

4 Azaz: egy darab ladányi földet készített jó előre talpa alá, s így az eskünél mentális rezervatával élt. A. J. [Reservatio mentalis: nem a kimondott szó az érvényes, hanem a közben gondolt tartalom. P. L.]

*Elkíséri a nép a kicsiny ajtóig,
Mellyel a világi élet becsukódik,
Nyitva már az ajtó, készen a sír szája,
Úgy látszik, hogy éppen a halottat várja;
Zeng a búcsúének, a kapa megcsillan,
Fekszik a koporsó odalent, a sírban.*

*És a fekete föld, amint hull, amint hull,
Nyögve a koporsó megrendül, megindul,
Kivetődik a sír dobbanó partjára,
Ropogva szakad föl fedelének zára:
Megrázkódik a test, és talpra ugorván
Szeme fehérelve körül néz mogorván.*

*S amint három ujját emeli az égre,
Úgy rémlik az, mintha kékes lánggal égne;
Majd a néptolongás közepébe törvén,
Odafelé tart, hol kutatás az örvény,
Hol a forgó habok leszállván a mélybe,
Fejüket befűrik a parázs fvénybe.*

*Az időtől fogva, mikor a hold felkel,
S a vizet behinti ezüst pikkelyekkel,
Gyakran látni Márkust – ég felé az uja –
Mélységből kibukni s elmerülni újra,
És, miképp izgága volt egész élete,
Így kötődik szóval: „Oldjak-e? Kössek-e?”*

*Ne feleljetek rá, körözi halászok!
Kétélű a kérdés, bajt hozna reátok;
K ö t n i: összekötni hálótok egy bogba,
O l d n i: széjjel oldná hosszan a habokba;
Halkan imádkozva evezetek itt el:
S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel.*

Az öreg Márkus példázatát ő is, az értelmezők is főként az istenítélet nézőpontjából értékelték, ennek tanulságát hirdették: „*ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel*”! Így vette át Szabó Károly folklórgyűjtését szó szerint Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájába*⁵, így kereste össze nemzetközi változatait Róheim Géza⁶. A vízi életben többféleképpen értelmezhető szólásmondás (*oldás-kötés*) változatait Kálmány Lajos gyűjtötte össze *A magyar*

5 Ipolyi Arnold: *Magyar mythológia*. Pest, 1854. 211. p.

6 Róheim Géza: *A hamis tanú*. Ethnographia, 1916. 212–221. p.

*halászkok vízi ellenségei*⁷ címmel megjelent közleményében. Az itt és az Arany versében olvashatótól eltérően alkalmazta a mondást Tömörkény István. Az ő elbeszélésében az akivel oldottál, avval köss törvénye azt jelenti, hogy a ladikba vagy kompba fölvelt utast biztonságban kell céljához, a kikötőhelyre juttatni: vagyis akivel eloldottad a csónakodat a parttól, azzal köss is ki (*Szirtesek a partok*⁸).

Nem szól azonban az Arany János kritikai kiadás⁹ jegyzete, a szakirodalom e versre vonatkozó magyarázata sem arról, ami nincs ugyan szó szerint a költeményben, de amelynek ismerete híján nem értelmezhető tökéletesen a mondanivaló. Nevezetesen az, miért, miképpen vált a vén Márkus a két békési község határpörében koronatanúvá? Ehhez a népi jogtörténet jellegzetes megoldását kell ismernünk. Nem magyar, de európai, sőt minden bizonynyal nemzetközi hagyomány, egyetemes emberi gondolatból (*Elementargedanke*) fakadó gyakorlat volt, amikor az írásbeliség még nem vált legalább a 20. századi mértékig általánossá, hogy az igazgatási vagy birtokhatárokat úgy tették emlékezetessé, hogy egy-egy falu gyermekeit kivitték a helyszínre, feneküket – lehetőleg mezítelenül, hogy még emlékezetesebb legyen – jól elverték, vagy fölpofozták őket, fülüket jól meghúzgálták, ráállították a határkövekre, így tévén számukra – föltehetően egész életükre – emlékezetessé a helyet. Hiszen emberi számítás szerint ők éltek, ők emlékeztek a jelenlevők közt a legtovább! Az *élő emlékezetnek* e letéteményeseit, az *emlékezeti tanúkat* ismeri a német szokásjog is.¹⁰

A magyar hagyományról Takács Lajos kitűnő posztumusz tanulmánya (*Megcsapatás emlékezet okáért*)¹¹ adott képet. Levéltári adatokból az egész ország területéről közölt változatos adalékokat. A két békési községhez legközelebb Szeghalomból (1823), Szentseről (1728), Mindszentről (1780). A gyakorlat egyetemességének remek bizonyítéka, hogy 1726-ban gróf Eszterházy János Szentjánoson (Komárom m.) „azon a hármas határon” saját fiát, Ádámot *csapatta meg* „emlékezetnek okára való nézve ...”

Karácsonyi János már ismerte azt az 1728. augusztus 21-i jegyzőkönyvet, amely Körösladány (akkor Körös-Nadány) és Köröstarcsa (akkor csak Tarcsa) közt zajlott, s amelynek – négy közül egyik, 60 éves – esküt tevőjét Márkus Jánosnak hívták. Csakhogy ezek éppen séggel tarcsaiak voltak, Tarcsa javára esküdtek. A két megyei biztos pedig – ismerve a népszokást! – *uti moris esset* (ahogyan szokás!) levétette a tanúk csizmáját! Ez tehát nem lehetett Szabó Károly és Arany János forrása. Györffy István ezért sokkal régebbre vezette vissza a történetet.¹² Szerinte az 1479. évi határjáráskor esett meg a dolog. Ilyen messzire azonban a nép emlékezete nemigen nyúlik vissza.

Ám a szájhagyomány természete nem is olyan, hogy történeti hitelességgel ragaszkodnék a valósághoz. Meg kell elégednünk azzal a jogos föltételezéssel, hogy a vén Márkust valamikor a 17. vagy a 18. században, gyerekkorában, kivitték a mai Köröstarcsa és Körösladány határához, a *Peres-zughoz*, jól elfenekelték, hogy így 70-80 évvel utóbb alkalmassá válják hiteles tanúnak.

7 Kálmány Lajos: A magyar halászkok vízi ellenségei. *Ethnographia*, 1895. 102–105. In: K. L.: Magyar hitvilág. Szeged, Pécska, 2009. 262–264. p.

8 Tömörkény István: *Szirtesek a partok*. *Pesti Hírlap*, 1910. 37. sz. In: T. I.: Bazarórszák. Bp., [1912.] 19. In: T. I.: Hajnali sötétben. Bp., [1958.] 405. p.

9 Arany János: A hamis tanú. In: Voinovich Géza (szerk.): A. J.: Összes művei. 1. k. Kisebbségi költemények. Budapest. 462. p.

10 Ruzsoly József: Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged, 2011. 579. p.

11 Takács Lajos: *Megcsapatás emlékezet okáért*. In: *Ethnographia*, 1985. 36–41. p.

12 Györffy István: Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához. In: *Ethnographia*, 1916. 210–211. p.

Miért nem szólt erről sem Szabó Károly, sem Arany János? Mert az ő idejükben még a *megcsapatás* az emlékezetben élő, magától értődő, köztudomású szokás volt. A *magyarság néprajzában* Szendrey Ákos azt írta: „Palóc és székely területen még ma is él ez a szokás”.¹³

Egyedül Szűcs Sándor említette¹⁴, nyilván a néphagyomány nyomán, idézve a vén Márkus András szavait. (Ő a keresztnévet is a szájhagyományból vehette.) „Tizenkét esztendő s gyerekeske lehettem az utolsó határjáráskor, midőn ladányi eleink meghányták a zugi halmot; annak tetején pediglen az én meztelen fenekemet, hogy jól emlékező tanú legyek ...”

Nem tanulmányoztam Arany e verse kedvéért a római jognak a perjoggal foglalkozó fejezetét, de a testis etimológiája valószínűvé teszi, hogy hasonló meggondolások és gyakorlatok már több ezer éve ott is éltek. Az ún. *primitív népek* közt általában. Ez is Elementargedanke. E latin szó eredeti jelentése 'here', azaz 'férfinak páros ivarmirigye'. 'Tanú' jelentése pedig abból származott, hogy az esküt tevő jobb kezét heréire téve vállalta, ha hamisat esküszik, azon kívül, hogy „*se földben, se mennyben ne lehessen boldog, / Föld kidobja testem, ég kizárja lelke*” – vesztse el termőképességét, ne lehessenek utódai, örökösei. A *magvaszakadás* abban a korban súlyos fogyatéknak, büntetésnek számított. Mózes első könyvének, a *Teremtésnek* tanúsága szerint az eskünek ezt a kellékét, eufémizmussal szólva („*tedd a kezedet a csipőm [Károlyi Gáspár szerint: *tomprom*] alá*) a zsidók is megkövetelték). Ábrahám, halálát érezvén, „*intézőjét*”, vagyonának kezelőjét, legidősebb szolgáját, fölszólította: „*Tedd kezedet a csipőm alá! Megesketlek az Úrra, az ég Istenére és a Föld Istenére, hogy nem veszel feleséget fiam számára a kánaániták közül...*” (24, 2-3). „*Amikor Izráel [Jákob] halála közeledett, hívatta fiát, Józsefet, és így szólt hozzá:* „*Ha van benned szeretet irántam, tedd kezedet csipőm alá, hogy jóságot és hűséget tanúsítasz irányomban, s nem temetsz el Egyiptomban*” (47, 29-30).

Eddig sem írásban, sem szóban nem kaptam magyarázatot, hogy miért az esküt kivevő csipője alá kellett az esküt tevőnek a kezét tennie, miért nem a saját csipeje alá.

Felhasznált irodalom

A Magyarság néprajza IV. kötet Szenderi Ákos írása. Budapest, 1933.

Arany János

1951 A hamis tanú. In: Voinovich Géza (szerk.): Arany János összes művei. 1. k. Kisebb költemények. Budapest.

Berze Nagy János

1916 Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez. In: Ethnographia. 132–134. p.

Binder Jenő

1916 Adalékok Arany „Hamis tanú”-jának tárgytörténetéhez. In: Ethnographia. 209. p.

¹³ A Magyarság néprajza IV. kötet Szenderi Ákos írása. Budapest. 1933. 287. p.

¹⁴ Szűcs Sándor: Vén Márkus, a hamis tanú. = Sz. S.: Békési históriák. Gyula, 1959. 12–14. p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6.)

- Györfly István
1916 Magyar adalékok Arany „Hamis tanú”-jának mondájához. In: Ethnographia. 210–211. p.
- Herbert Haag
1989 Bibliai lexikon. Budapest.
- Implom József
1962 A köröstarcsai hamistanú-mondához. In: Irodalomtörténet. 165–167. p.
- Ipolyi Arnold
1854 Magyar mythológia. Pest.
- Kaposi Márton
1962 Arany János „A hamis tanú” c. balladájának kérdéséhez. In: Irodalomtörténet. 168–170. p.
- Karácsonyi János
1895 Békés vármegye története. [Gyula,] 2. k.
- Kálmány Lajos
1850 A magyar helynevekről. Új Magyar Múzeum, 51. 375. p.
- Kálmány Lajos
1895 A magyar halászok vízi ellenségei. In: Ethnographia. 102–105. p. In: Kálmány Lajos: Magyar hitvilág. Szeged, Pécska, 2009. 262–264. p.
- Riedl Frigyes
1897 Arany egyik költeményéről. In: Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkásságának ünnepére. Budapest. 160–161. p.
- Róheim Géza
1916 A hamis tanú. In: Ethnographia. 1916. 212–221. p.
- Ruszoly József
2011 Európai jog- és alkotmánytörténelem. Szeged
- Szabó Károly
1855 A magyar helynevekről. In: Új Magyar Múzeum, 1850/51.
- Szűcs Sándor
1959 Vén Márkus, a hamis tanú. In: Szűcs Sándor: Békési históriák. Gyula. 12–14. p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 6.)
- Takács Lajos
1980 Egy határmonda háttéréhez. In: Ethnographia. 398–403. p.
- Takács Lajos
1985 Megcsapatás emlékezete okáért. In: Ethnographia. 36–41. p.
- Tömörkény István
1910 Szirtesek a partok. Pesti Hírlap. 37. sz. In: Tömörkény István: Bazsarózsák. Bp., [1912.] 19. In: T. I.: Hajnali sötétben. Bp., [1958.] 405. p.
- Turbucz Zoltán
2007 Irodalmi évfordulók nyomában. Körösladányi Hírmondó. 2007. június.